

Borsodi volt iparvárosok megújulásuk lehetőségei és nehézségei

Hol tart Borsod a városi megújulásban?

Borszák Veronika

Konzulens: Fejérdy Péter DLA

Évközi beszámoló

2013.01.10.

Absztrakt

A dolgozat európai ipari városok megújulásának stratégiáit tekinti át, hogy a helyzetkép tükrében Borsod két, legfontosabb volt ipari központját, Miskolcot és Ózdot is pozícionálja: hol tartanak a megújulás folyamatában, ez mennyire kapcsolódik össze a városi ipari területek rehabilitációjával és milyen körülmények között meg végbe a folyamat.

Történeti és gazdasági háttér

Az addig főleg mezőgazdasági termelésből élő Borsod megye az 50-es években lezajlott extenzív iparfejlesztés hatására Magyarország nehézipari központjává vált. Az extenzív iparosítás az egész térségben nagyon egyoldalú gazdasági szerkezetet alakított ki, amely a 80-as évek (Nyugat-Európában is végbement) gazdasági átalakulási folyamatai miatt válságba került, a borsodi kohászati-nehézipari termelés veszteségessé vált.

Ekkor már Nyugat-Európában visszafejlesztették a vaskohászatot, a technológia fejlesztésével a minőségi és high-tech acéltermelést növelték, majd az évtized végén a funkcióját veszített ipari területeken megindultak az első iparterület-rehabilitációs programok (Central Manchester Regeneration vagy Ruhr-vidék, Duisburg-Nord Landschaftspark). Ezzel szemben Magyarországon a 80-as évek közepéig a nehézipar két meghatározó nagyvárosában Ózdon és Miskolcon is, párhuzamosan futó, lassan megtérülő fejlesztések indultak, amelyek soha nem térültek meg az ágazat válsága miatt. A rendszerváltás után a magyar acélipar gyors leépülésen ment keresztül, radikálisan csökkent a termelés és a foglalkoztatottak létszáma. Ez a gazdasági depresszió máig érezteti hatását, nem valósult meg érdemi ipari struktúraváltás, a létszámleépítésekkel eredő problémák nem oldódtak meg, a volt ipari területek tulajdonviszonyai és funkciója rendkívül zilált. A barnamezős területek rehabilitációja több mint húsz év elmaradásban van a Nyugat-Európai országokhoz képest.

Probléma felvetés

Dolgozatommal és a kapcsolódó szakirodalom feldolgozásával arra a problémakörre keresem a választ, hogyan indul egy barnamezős (város)rehabilitációs stratégia, milyen körülmények, víziók, elvárások és előképek előzik ezt meg, milyen célokkal és milyen kulcsfaktorok határozzák meg. Borsod két legfontosabb nehézipari városa, Miskolc és Ózd megújuláshoz való viszonyán keresztül szeretném feltérképezni, hol tart ebben a folyamatban a régió.

Ipari városok megújulási stratégiáinak tanulságai

Megvalósult példák elemzése a tanulságok levonásán túl, alapjául szolgálhat egy nemzetközi összehasonlításnak vagy akár párhuzamkeresésnek is. A 2009-ben megjelent **Comeback Cities - Transformation Strategies for Formal Industrial Cities** (Nai, 2009) c. tanulmánykötet európai textilipari városok „visszatérési” stratégiáit veszi sorra. A tanulmány a tilburgi egyetemen készült, célja a hasonló profilú városok fejlődésének az összehasonlítása, tanulságkeresés volt. Ugyan a borsodi régió nem rendelkezik textilipari hagyományokkal, a megújulás és városfejlődés tekintetében nincs lényegi különbség abban, hogy város milyen ipari múlttal rendelkezik.

A könyvben taglalt városok mindegyike a textilgyártás miatt fejlődött fel, majd hanyatlott le az ágazat európai válsága után a 70'-es 80'-as években. A városok visszatérési stratégiáiban közös, hogy minden esetben fontos szerepet játszik a textilipari múlt, mivel ez olyan adottság, ami a várost, gazdaságilag, építészeti-térileg, kulturálisan és szociálisan is a legjobban befolyásolja. Valamennyi stratégiában megjelenik a volt ipari területek rehabilitációja, ahol fontos szerepet töltenek be a régi iparcsarnokok és egyéb emlékek is, ami a tradíció folytonosságának igényeként értékelhető.

A tradícióhoz való ragaszkodás nem csupán külsőségekben jelenik meg, a legtöbb megújuló város az angolszász rehabilitációs példát követi, amely azt mutatja, hogy érdemes megőrizni az ipari örökséget, mert a megújuló városi identitás és kreativitás egyik lehetséges forrása és városmegújulás nagy lehetősége lehet. A szellemi előnyök mellett fontos materiális előnyei is lehetnek a dolognak, pl. ha az új iparág az eredeti ipar infrastruktúráját fel tudja használni, vagy ha a történeti ipari épületeket az új iparág előnyére lehet fordítani.

Mindegyik stratégiánál fontos megemlíteni, mint egyik legfontosabb célt, hogy a város gazdasági profilját próbálták meg újrafogalmazni. Az egy iparra épülő modell helyett, a város új gazdasági profiljának lehetőség szerint több lábon kell állnia, sokféle ipari tevékenységre épülve amely beleilleszkedik a lokális-globális trendekbe, és a lehető legjobban kihasználja azt a szaktudást, amelyet a város leginkább fel tud mutatni. Ezzel a stratégia és a monokultúrás ipari termelés rizikófaktora csökkenthető, és erre törekedni is kell.

Egy város fejlődése akkor tud biztonságosan megindulni, ha perspektívát adó munkahelyek teremtése mellett, perspektívát adó életfeltételeket is tud teremteni. Ennek a feltételnek a fő bázisa: az erős középosztály valamint kreativitásra és változásra való nyitottság. A könyvben ismertetett esettanulmányokból az is kiderül, hogy ezek a városok a megújulási stratégiájuk megfogalmazása során kiemelten fókuszáltak arra, hogy vonzó feltételeket teremtsenek az aktív kereső középréteg számára. Ezt a városi terek fejlesztésével, a fogyasztás támogatásával (kereskedelmi, szabadidős, építészeti, kulturális és életvitelbeli „fogyasztással” egyaránt), örökség fejlesztéssel, zöld intézkedésekkel, a tudomány és a kreatív infrastruktúra stimulálásával érték el. A fő hívószavak a következők voltak: biztonság, örökség újjáépítése, előnyös kereskedelmi formulák bevezetése, a régi város élhetőbbé tétele, ipari zónák rendbetétele, üzleti övezetek, innovatív színházak és múzeumok alapítása, inspiratív sport és mozgáskultúra megteremtése, fenntarthatóság növelése, regionális összefogás.

CITY ICONS CITY SLOGANS

Kulcsfaktorok a stratégiáknál

• Mikor és hogyan kerültek a városok válságba, és milyen politikai-gazdasági körülmények között született a újrastrukturálási stratégia. Azok a városok, amelyek olyan helyzetben voltak, hogy meg tudták teremteni a feltételeket a lépésről-lépésre történő fejlődéshez most sokkal nagyobb előnyben vannak, azokkal a városokkal szemben, ahol a folyamatos fejlődésnek gátja volt az elnyomó politikai rendszer. „A brit városokat kevésbé érintették a modernista beavatkozások, az épületek finanszírozási források hiányában sokáig álltak kihasználatlanul (talán pont ezért maradhattak fenn). Majd Európában elsőként – mintát teremtve ezzel más országok számára is -, megszülettek az első rehabilitációs programok, amely által fennmaradhatott a gazdag brit ipari örökség. Később a brit mintát követve Európa szerte felfedezték, hogy az ipari örökség a városmegújulás, a kreativitás és az identitás potenciális forrása lehet.” A kelet-európai városoknak, ma már nehezebb dolguk van, mert nem csak a kortárs európai városi formával való kapcsolatot kell megtalálniuk az ipari örökség megújításában, hanem meg kell küzdeniük a gazdasági válság és az elvándorlás okozta demográfiai csökkenés nehézségeivel is.

• A tanulmányban szereplő 12 példa azt mutatja, kulcsfontosságú szerepe van annak, hogy van-e a városnak felsőoktatási intézménye, amely biztosítja a város számára a fiatalok folyamatos jelenlétét az e társadalmi csoporthoz köthető kulturális és szociális sokszínűséggel együtt.

• Egy város megújulását nem lehet elvonatkoztatni annak regionális helyzetétől. A megújulási stratégia akkor lehet sikeres, ha a város nem önálló egységként definiálja magát, hanem szerves részét képezi a régió feladatmegosztásának, de azon belül saját „egyéniséggel” rendelkezik. Ezt az egyediséget a helyi aktivitás, a helyi élet sokszínűsége és az ezekhez társított hangulat jellemezi, a város magáról kialakított narratívájában is szükségszerűen megjelenik.

- Fontos a városvezetés viszonya a megújításhoz és a civil szféra e folyamatokba való bevonáshoz: public-private együttműködés (PPP), ami akkor lehet hatékony, ha a helyi tradíciókhoz igazodik.

- A történeti városközpont jelenlétének (vagy hiányának) szintén döntő fontossága van egy újrapozicionálási stratégia kialakításánál: ahol van történelmi városrész, sokkal könnyebb rávenni a civil szférát a városi aktivitásokra a rehabilitált ipari területeken is, mint az olyan városokban ahol nincs történeti városközpont.

Összességében a textil-ipari városok jó felhozatalt mutatnak a tekintetben, hogyan fogalmazták meg visszatérési stratégiájukat, hogyan közelítették meg a rendelkezésre álló lehetőségeket, majd abból hogyan fejlesztették fel a jövőjüket. Milyen erőforrásaikat aknázták ki, és milyen céllal? Az ipari örökségnek mely része bizonyult döntően fontosnak, és ezt hogyan fordították előnyükre? A tanulmány tekinthető előképnek, ellenpontnak vagy akár összehasonlítási alapnak is, a benne foglalt városok elhelyezkedése, mérete, beágyazottsága, a gazdasági környezet és az épületállomány nagysága is nagy szórást mutat, valamennyi példa a műfaj sikerét illusztrálja.

Hol tart Borsod a megújulásban?

Átfogó regionális koncepció híján a két legfontosabb volt nehézipari város, Miskolc és Ózd megújuláshoz való viszonyán keresztül szeretném röviden bemutatni a borsodi helyzetet. Mindkét városban a vaskohászat és ágazatai domináltak a rendszerváltásig, amit azután a gazdasági hanyatlás évei követtek. Azóta a városok hasonló szociális, gazdasági és társadalmi problémákkal küszködnek, melyeknek egyik legszembeötlőbb lenyomata a városok köztereinek állapota és a leromló ipari területek jelenléte is.

A dolgozat helyzetképet szeretne adni, nem célja a két város összemérése, mert méretük, országon és megyén belüli szerepük, ezáltal gazdasági és kulturális helyzetük is eltérő, így talán nem meglepő, hogy a megújuláshoz való viszonyulásuk is elég különböző módon alakul. Ezt a hozzáállást számomra a városok által közzétett, és széles körben hozzáférhető integrált városfejlesztési stratégiája tükrözi, illetve egyéb interneten hozzáférhető, a régió fejlesztésében kompetens anyag pl. Rombauer-terv Ózd esetében, a Magyar Növekedési Terv 2011-es konzultációs anyaga, Miskolc 2007-2013 Közötti Városfejlesztési Programja és az Észak-Magyarországi Operatív Program.

Ugyan mindkét város esetében megfogalmazódott a város-, és köztér megújítási szándék, a fent említett dokumentumokból Ózdnál olvasható ki egyértelműen, hogy ez a szándék szorosan kapcsolódik a megváltozott funkciójú városi iparterületek megújításhoz is. Annak hátterében, hogy Miskolcon miért nem ragadják meg a területfejlesztési szakma számára is nyilvánvaló, és a szakirodalomban a városfejlődés nagy lehetőségeként emlegetett barnamezős területek megújítását több ok is állhat (általános gazdasági helyzet és alacsony beruházási kedv, ipari területek tulajdonviszonyainak rendezetlensége), azonban az felvet bennem pár kérdést, hogy ez a jövőkép és víziók szintjén sem jelenik meg.

Miskolc hatalmas ipari területekkel rendelkezik, melyek nagy része ma is alulhasznosított, viszont az épületállomány nagy része ma is áll. A közel 200 hektáron elhelyezkedő volt LKM (Lenin Kohászati Művek) és a 45 hektáros DIGÉP-telephely a város belsejében helyezkedik el, nagy része kihasználatlan. A terület funkcióváltását megnehezíti, hogy a terület igen szennyezett, sűrűn beépített, utakkal feltáratlan, kerítésekkel körbevett („város a városban”). A volt LKM területe osztatlan közös tulajdonban van, amelyből az önkormányzat jelenleg egyetlen csarnokot birtokol a volt-csavargyár műemlék épületét (Factory Aréna). A DIGÉP területén ma ipari park üzemel ám az alulhasznosított, védendő épületek helyzete itt sem biztosított. Mindkét területen található komoly építészeti értéket képviselő épületek, amelyek a rehabilitáció fő attrakciói lehetnének (LKM:egyedi gépgyár, vasgyári vasútállomás szecessziós épülete, vasgyári fürdő épülete, durvahengermű, Martin-acélmű, keleti-erőmű, középhengermű, mozdonyszín, DIGÉP: nyugati-erőmű, nagycsarnok, nagydedző).

Miskolc esetében a tulajdonviszonyok és az iparterület fizikai rendezetlensége nem az egyetlen probléma, sokkal szembeötlőbb az iparterület és város találkozásánál kialakuló problémák megjelenése, ahol a spontán módon végbement funkcióváltás néhol sokkal nagyobb káoszt eredményezett. A terület széle

szétdarabolódott, amely mindenképp megnehezíti a rehabilitációs törekvéseket (az itt megjelelő funkció főleg lakossági szolgáltatás, autókereskedés, javítóműhely, építőanyag kereskedelem és tárolás stb.).

A városvezetés hozzáállása a rehabilitációhoz: Miskolc integrál városfejlesztési stratégiájából az derül ki, hogy fontos számukra az innovatív gazdaság és városmegújítás, ám ez a 2007-13 közötti időszakban nem a barnamezős területek megújításával kapcsolódik össze. (Még turisztikai szinten sem, a megújulás főként az ipar előtt is létezett, és ahhoz nem kapcsolódó értékek továbbélését támogatja: polgári belváros, Diósgyőri vár, történelmi Avas-domb, Lillafüred, Tapolca stb.). A városfejlesztési stratégiát olvasva nem válik nyilvánvalóvá, hogy városnak gondjai lennének a barnamezős övezetek jelenlétével, amelyek Miskolc közepén közel 250 hektár területet foglalnak el (struccpolitika).

A városvezetés elzárkózásával ellentétben, Miskolcon kiemelkedően aktívan és szervezeten működnek civil kezdeményezések, melyek az ipari múlt megőrzését és gondozását tűzték ki célul. Ezek javarészt az egykor működő üzemekben dolgozó értelmiségi szakembergárdából álltak össze (Északkelet-Magyarország Ipartörténetének Ápolásáért Alapítvány, Közép-európai Ipari Örökség Útja Egyesület, Átjáró Khe, Factory Aréna), és komoly szakmai tevékenységet folytatnak annak érdekében, hogy az ipari örökség fennmaradjon és széles körben ismertté váljon (pályázati tevékenység turisztikai fejlesztésekre, művészeti táborok és helytörténeti ismeretterjesztés fiataloknak a vasgyárban, archívumok őrzése stb.).

Ózdon Miskolchoz képes valamelyest fordítva alakult a dolog. A civil szféra tevékenysége főleg a műfajt kedvelők baráti körének tekinthető (Ipari Örökségvédők Baráti Köre), viszont a városvezetés lát fantáziát az ipari örökség hasznosításában – noha egyelőre nem tartozik a gyárterület a tulajdonába. A volt ÓKÜ (Ózdi Kohászati Üzem) jelenleg ipari parkként működik, 98%-ban magántulajdonban van. Az épületállomány nagy részét már elbontották, és bontják folyamatosan, még midig akad olyan, amelyet érdemes lenne megőrizni és megújítani egy rehabilitáció során (fűvóház, téglagyár, nagycsarnok-maradvány, finomhengermű). A városvezetés alapvetően támogatja az örökség alapú városfejlesztést, amelynek 2003-2006 között már voltak kutatási előzményei (Váci Piroska, Ózd-projekt), és amelynek sorai a jelenlegi integrált városfejlesztési stratégiában vissza is köszönnek. A projekt – pozitív értelemben –, nagyon európai szemléletű, és ahogy azt a szerző meg is fogalmazta mintaadó lehetett volna, ha létrejön.

2006 óta új elemmel gazdagodott az ózdi megújulási stratégia: a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet (MaNDA) új digitalizációs központjának koncepciójával, amely 700 embernek adna munkát. A szakmailag (a muzeológus szakma, az építész szakma és közgazdászok által is) sokat támogatott projekt komoly perspektívát nyithat a város gazdasági életének és a köztereknek a megújulásában, melynek kimenetele még egyelőre nem eldöntött (Rombauer-terv).

Az utóbbi években felerősödött az építészek érdeklődése Ózd felé: 2011-ben és 2012-ben egy-egy kiállítás erejéig, ami a város és intézményeinek nyitottságát is illusztrálja (2011 Ózd-on, 2012 2050 Borsod – Hajrá Ipari táj!). Jó megközelítésnek tűnik, hogy ezeket a kezdeményezéseket szívesen fogadja be a város és a megújulást a vizualizáció eszközeivel is próbálják közelebb vinni az emberekhez. A külföldön működő példák nagyon kevésbé ismertek nálunk. A borsodi ipari örökséghez és az hozzá kapcsolódó kultúrához pedig főként negatív asszociációk kötődnek. A miskolci civil szervezetek örökséget védő törekvéseinek példája is azt mutatja, hogy amíg egy rehabilitációs fejlesztéshez nem tartozik kép (mint pl. a MaNDA esetében), nem megy át azon az ingerküszöbön, hogy érdemben figyelmet kapjon, ezért a téma vizuális kampányára is érdemes hangsúlyt fektetni, hogy az érdeklődés katalizátora lehessen.

Összegzés

A dolgozat elején felvetett problémákra, hogy hogyan indul egy rehabilitációs stratégia nehéz lenne konkrétan megadni a választ, mert ha csak a két hazai példát tekintem nagyon nagy eltérések figyelhetők meg mind hozzáállásban, mind a civil szféra aktivitását tekintve.

A könyv kulcsfaktorainak összevetése a borsodi helyzettel megérne egy részletesebb tanulmányt, ám így is kiolvashatóak a legmarkánsabb körvonalazódó dolgok. A két város üzemében nyilvánvalóan nem volt meg a folyamatos fejlődés az ipari innovációval, ez vezetett hanyatlásukhoz is. A nagyfokú munkanélküliség, a szociális problémák és a rosszabb életkörülmények az értelmiség és a középréteg elvándorlását okozza, ami kedvezőtlenül befolyásolja még a legpozitívabbra hangolt megújítási stratégiát is.

Érdekes összevetni a két város rehabilitációs törekvésének (vagy elzárkózásának) külső tényezőit is, melyeket az ismertetett szakirodalom is fontos szempontokként említ: Ózdnak van megújulási stratégiája, de alacsony a civil szféra aktivitása és nagy létszámú egyeteme, történeti városközpontja sincs. Miskolcon van történeti városközpont, nagy létszámú egyetem, aktív és fókuszált a civil kezdeményezőkézség mégsem ütötte még át a városvezetés ingerküszöbét, hogy az iparterületek megújítása akár a városmegújítás alapja is lehetne. Rehabilitációs recept úgy tűnik, nem létezik — van ahol a civilek váltották meg a világot, volt ahol a rehabilitáció felülről szerveződött —, Borsodban a témáról való érdemi diskurzus beindítása is fontos mérföldkőnek számítana.

Borszák Veronika
Budapest, 2013 január 10.

Irodalomjegyzék

Nienke van Boom, Hans Mommaas szerk. (2009): Comeback Cities – Transformation Strategies for Former Industrial Cities, Nai Publishers, Rotterdam

Darázs Richárd szerk. (2011): A célváros – Egyszer volt, hol nem volt... Acélváros?, Az Észak-Keleti Átjáró Egyesület kiadványa

Hajdú I., Nagy Sz. szerk. (2010): Új Város Épül – Miskolc 1945-1975, A Miskolci Galéria Könyvei 41., Mester Nyomda, Budapest

Dobrossy István szerk. (2009): Tanulmányok Diósgyőr történetéhez 20., BAZ Megyei Levéltárért Alapítvány és az Északkelet-Magyarország Ipartörténetének Ápolásáért Alapítvány közös kiadványa, Forma nyomda, Miskolc

Németh Györgyi szerk. (2007): Growth, Decline and Recovery – Heavy Industrial Regions in Transition, az MTA és a Miskolci egyetem közös kiadványa, Komáromi Nyomda, Komárom

Drótos László (2008) : “Kőbaltától a nanotechnológiáig”, a Miskolc és a régió ipari örökségének turisztikai hasznosítási lehetőségei

Dobosy László (2005): Felmérés Ózd és környéke termelés-, technikatörténeti-, és ipartörténeti öröksége védelmének és hasznosításának jelenlegi állapotáról, a lehetséges fejlesztések tartalmáról, céljáról, Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közalapítvány Logisztikai és Gyártástechnikai Intézet

Online irodalom:

Az Ipari Örökség Egyesületének szakmai anyagai on-line

hozzáférés: 2012. november

<http://www.ipari.bzlogi.hu/docs.php?cat=Szakmai%20dokumentumok>

valamint CD-rom: A bányászat és kohászat emlékei, Modern várost teremtő korszerű nagyipar

Környezettudományi Központ, Barnamezős adatbázis

hozzáférés: 2012. december

http://www.ktk-ces.hu/barnamezo_adatbazis.html

Miskolc Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája

hozzáférés: 2013 január

<http://www.varosfejlesztes.miskolc.hu/index.php/dokumentumok-kozbeszerzesek>

Rombauer-terv

hozzáférés: 2013 január

http://www.ozd.hu/content/cont_4decd266199261.19542486/rombauer_terv_lowres.pdf

Magyar Növekedési Terv 2011, konzultációs anyag

hozzáférés: 2012. december

<http://www.kormany.hu/download/f/d7/60000/MAGYAR%20NOVEKED%3%89SI%20TERV%20konzult%C3%A1ci%C3%B3.pdf>

Észak-Magyarországi Operatív Program

hozzáférés: 2012 december

https://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CDEQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.nfu.hu%2Fdownload%2F1765%2FEMOP_20070705.pdf&ei=HSDvUMuMJe_24QSPuoGgAw&usg=AFQjCNFNb-8vQ0esDw4yL8TfSfzckKenFcQ&sig2=YtOzrDrRg7PEzKcrY4yvdQ&bvm=bv.1357700187,d.bGE

Dr. Váczi Piroska, Kristóf Ágnes (2006) - Ózd Örökség Alapú Városrehabilitációjának előkészítése

hozzáférés: 2012 december

<http://epiteszforum.hu/kristof-agnes-dr-vaczi-piroska-ozd-orokseg-alapu-varosrehabilitaciojanak-elokeszitesi>

Ózdi digitális kultúrgyár keltené új életre a rozsdás vasművet

hozzáférés: 2013 január

http://hvg.hu/gazdasag/20111219_Ozd_RombauerTerv_MaNDA

Kukely György (2006) - A vaskohászat átalakulása és ennek következményei

hozzáférés: 2012. december

http://geogr.elte.hu/PHD_konferencia_ELTE_2002/doktori_konferencia_anyagai_2002/kukelygyorgy.pdf